

УДК 330

Кирилич Х. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

КОНЦЕПЦІЙНИЙ ВИМІР ПРОБЛЕМИ НЕРІВНОМІРНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Наведено комперативний аналіз концепційного виміру проблеми нерівномірності економічного розвитку, визначено основні теорії, сутність яких полягає в поясненні, виправданні чи спростуванні світової економічної нерівномірності, а саме теорію світових систем, антиглобалістську теорію, теорію синергетики, теорію полюсів зростання, теорію зовнішньої залежності.

Ключові слова: нерівномірність економічного розвитку, теорія світових систем, антиглобалістська теорія, теорія синергетики, теорія полюсів зростання, теорія зовнішньої залежності, неокolonіальна модель залежності, хибна парадигма розвитку, теорія дуального розвитку.

Постановка проблеми. Дослідження теоретичного аспекту проблеми нерівномірності економічного розвитку має велике дидактичне, суспільне і прикладне значення, адже узагальнення наукових поглядів встановлюють відношення до практики. «...Чітке передбачення майбутніх подій є неможливим, – зауважував Дж. Л. Андерсон, – однак прогнозування можливе... чим більше існує гіпотез про те, чому все відбулося саме так, і що було рушієм такого розвитку, тим чіткішими вони будуть. Важливим елементом такого дослідження є розуміння того, як і чому події відбувалися в минулому» [9, с. 10].

На нашу думку, концепційний вимір проблеми нерівномірності економічного розвитку варто розкривати, перш за все, через призму новітніх теорій економічного розвитку, що з'явилися у другій половині ХХ століття, оскільки саме цей етап розвитку економічної думки виводить на новий рівень норми світової конкурентоспроможності, підґрунтям яких став стрімкий науково-технічний прогрес, а наслідком – постіндустріальне суспільство та новий інституціонально-соціальний напрям економічної думки, в якому, перш за все, зростає роль людського капіталу та високотехнологічних товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та перспективи розвитку світового господарства є ключом аспектом досліджень багатьох вчених: І. Валлерстайн, Ф. Бродель, Р. Арон, А. Г. Франк, С. Амін, Дж. Арріг, Т. Сантос, Д. Харві, Ф. Перру, Х. Ричардсон, Дж. Фрідман, М. Тодаро, С. Сміт, Дж. Андерсон Л., Пельтек, Я. Столярчук Я. та інші. Їх роботи присвячені різним аспектам стану розвитку світового господарства, його основним концепціям розвитку, дослідженню причин, нерівностей розвитку, розробці шляхів подолання кризи в перспективі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Нерівномірності розвитку окремих країн і цілих регіонів світового господарства, що веде за собою ряд негативних економічних та соціальних наслідків, зумовлюють необхідність вирішення важливих теоретичних питань нерівномірності економічного розвитку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є з'ясування природи і сутності нерівномірності розвитку світового господарства через призму аналізу основних теорій економічного розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Новітні концепції нерівномірності економічного розвитку появляються на фоні інноваційних зрушень. Серед новітніх концепцій економічного розвитку, суть яких проявляється через призму економічної відкритості, фінансової лібералізації,

гармонізації загальносвітових норм та правил торгівлі, максимальної лібералізації для суб'єктів економічної діяльності, стимулювання інвестицій та інформаційного суспільства, хотілось б виділити теорію світових систем, антиглобалістську теорію, теорію синергетики, теорію полюсів зростання, теорію зовнішньої залежності, в рамках якої розглядається неокolonіальна модель залежності, хибна парадигма розвитку і теорія дуального розвитку і теорію ендогенного розвитку, які в деякій мірі перетинаються і є особливо актуальними та практичними з точки зору нерівномірності економічного розвитку.

З нашої точки зору, однією з найбільш вдалих обґрунтувань глобалізації через призму нерівномірності економічного розвитку, є теорія світових систем, вперше сформульована І. Валлерстайном. На думку цього вченого, послідовника марксизму, сучасну «світ-систему» об'єднує єдина капіталістична «світ економіка». «Капіталістична «світ-економіка», – зауважував І. Валлерстайг, – це система, що припускає ієрархічну нерівність у розподіл, основою чого є концентрація певних видів виробництва в певних обмежених зонах, які, у зв'язку з цим, стають місцями найбільш великомасштабного накопичення капіталу» [3, с. 157]. Вона розподіляє країни світу на «ядро» і «периферію». Також виділять «напівпериферію», тобто деякі країн південно-східної Азії, арабські країни – експортери нафти та країни східної Європи – колишні члени соціалістичного блоку та СРСР. Позиція кожної окремої локальної економіки в одній із цих підсистем визначається через переважання одного з двох типів виробництва: капіталомісткого та трудомісткого, – економіку з превалюванням капіталомісткого виробництва відносять до ядра; економіку, у якій домінує трудомістке виробництво, – до периферії; економіку, у якій приблизно в однакових пропорціях поєднуються ці два типи виробництва, – до напівпериферії [8, с. 8-12]. У концепції І. Валлерстайна ринок виконує функцію перерозподілу, де центр експлуатує периферію. Домінування центру забезпечується домінуванням в продуктивності, в торгівлі і, відповідно, фінансове домінування. Країни є включеними до світ-економіки, не маючи окремих економік. Більшість світових активів акумулюються у центральній зоні [16, с. 74-75]. Наведену концепцію І. Валлерстайна у своїх наукових доробках використовують також і інші вчені (Ф. Бродель, Р. Арон, А. Г. Франк, С. Амін, Дж. Арріг і Т. Сантос та ін).

На думку фундатора «радикальної географії», одного з провідних вчених світу в області

гуманітарних наук Д. Харві, справедливим у «світ-системному» підході І. Валлерстайна є роль капіталу в процесі економічної глобалізації та той факт, що транснаціональний фінансовий капітал є рушієм світової економічної інтеграції. Вчений вважає, що постмодернізм є більш небезпечною формою капіталізму через надмірне значення фінансового капіталу, який є поза контролем фінансових інституцій, навіть у найбільш розвинених країнах світу, що призводить до спекуляцій на ринку цінних паперів [12].

Погоджуючись із важливістю постановки питання про роль фінансового капіталу, все ж варто зазначити деякі дискусійні моменти наведеного положення:

По-перше, Д. Харві (також І. Валлерстайн) розглядають лише економічний аспект глобалізації як найважливіший, не беручи до уваги інших аспектів глобалізації як складного та багаторонного процесу. Приміром, поширення демократії у світі як політичну проблему.

По-друге, політика неолібералізму світових еліт та процес демократизації відбувається одночасно з такими явищами як збільшення прірви між Північчю та Півднем, виникненням гострих соціальних проблем та «глобалізацією бідності».

По-третє, екологічним аспектам глобалізації повинно надаватися більше уваги у зв'язку з гострими проблемами. З цього приводу маємо зазначити таке:

По-четверте, картина глобалізації ХХІ століття характеризується культурно-етнічними зіткненнями та конфліктам ідентичності.

На нашу думку, теорія синергетики (теорія самоорганізації), заслуговує особливої уваги оскільки виступає як така, що виправдує світову економічну нерівномірність. Її основними прихильниками є Г. Хакен, В. Милованов, І. Пригожин, Г. Ніколіс, В. Ебелінг, Р. Файстель, Е. Князева, С. Курдюмов, В. Щеглов, А. Лоскутов, А. Михайлов та ін.

Синергетика (гр. *synergetikos* – сумісний, такий, що діє узгоджено) – галузь наукових досліджень, мета яких полягає у виявленні загальних закономірностей у процесах; стійкості та деструкції упорядкованих тимчасових простіших структур у системах різної складності [1, с. 56-57].

Сучасна синергетика стала визнаним міждисциплінарним напрямком наукових досліджень, яке займається вивченням складних систем, що складаються з багатьох елементів, частин, компонентів, які взаємодіють між собою складним (нелінійним) чином. З цього випливає таке положення: нерівномірність сприймалися з позиції класиків як негативне явище, яке необхідно уникати, все ж, з позиції теорії синергетики, нелінійність, незамкненість та нерівномірність – це необхідні умови процесу самоорганізації, відтак не має негативного відтінку.

Так, будь-який економічний процес характеризується певними об'єктивними та закономірними зв'язками, які систематично повторюються. Економіка система сучасності є складною, багаторівневою, динамічною та інформаційною, у ній виявляється велика кількість різноманітних відношень, зв'язків та закономірностей. Тому низка прямих та опосередкованих чинників формують нерівномірність як характерну рису міжнародної господарської системи.

Звертаючись до питання висвітлення проблем нерівномірності економічного розвитку через призму теорії синергетики у працях

вітчизняних науковців, варто звернути увагу на думки професора Я. М. Столярчук, яка зазначає, що «...у теорії синергетики, по суті, найчіткіше простежується нівелювання негативного відтінку нерівномірності економічного розвитку, оскільки вона вважається такою самою органічною його складовою, як стабільність, стійкість та рівновага, і забезпечує високий динамізм та безперервність розвитку світогосподарських процесів. Саме такий методологічний підхід узяли на озброєння багато сучасних дослідників глобалізаційних процесів, котрі наголошують на необхідності забезпечення ефективної інституціоналізації загальносвітового розвитку з метою надання йому цілісності та ціле впорядкованості» [7, с. 36].

У цілому, ідея, згідно з якою, нерівномірність економічного розвитку світового господарства виправдовується, навряд чи може бути всерйоз опонована. Проте, форма вираження даної ідеї не виглядає такою ж незаперечною. Постановка питання про нерівномірність, як властивість світової економіки, що складається з ряду елементів – національних економік, видається не до кінця обґрунтованою.

Що стосується теорії полюсів зростання, уперше вона була сформована французьким економістом Ф. Перру. Представники даного напрямку (Г. Мюрдаль, А. Хрішман, Ф. Перру, Х. Річардсон, Дж. Фрідман, Т. Хегерstrand, Ж-Р. Будвіль, П. Потье, Х. Р. Ласуен, Х. Гірш) припускали, що до складу просторових факторів росту економіки можна включити спеціалізацію або територіальний поділ праці, транспортні витрати, мобільність факторів виробництва, центральне місце й фактори його виникнення, агломерацію виробництва й фактори її утворення, інновацію й інші нововведення, а також канали їхнього поширення, локалізацію, пов'язану з немобільністю факторів виробництва й індивідуальних особливостей регіонів. Так, відповідно до теорії полюсів зростання Ф. Перру зростання економіки країни у всіх регіонах не відбувається рівномірно, воно зі змінною інтенсивністю з'являється в деяких пунктах або полюсах зростання та поширюється по різних каналах і з певним змінним ефектом на всю економіку, тобто регіональне зростання не забезпечує зближення рівнів економічного розвитку територій, хоча можливо деякі вирівнювання шляхом каналів розподілу «ефектів збільшення» [6, с. 14]. У сучасному світі втілення теорії полюсів зростання відбувається через створення вільних економічних зон, технополісів, технопарків. Наприклад, у деяких країнах поляризація відбувається в результаті модернізації і реструктуризації промислових і аграрних регіонів, створення в них передових (інноваційних) виробництв разом з об'єктами сучасної виробничої і соціальної інфраструктури або створення промислових вузлів й особливо територіально-виробничих комплексів, які дають змогу комплексно освоювати природні ресурси, створюючи технологічний ланцюжок виробництва разом із об'єктами інфраструктури [4, с. 180].

Послідовник теорії Ф. Перру Дж. Фрідман вважає, що нерівномірність економічного росту і процес просторової поляризації неминуче породжують диспропорції між центром і периферією. Периферія не є одnorodним полем, вона підділяється на так звану внутрішню, що тісно пов'язана з ядром і безпосередньо одержує від нього імпульси розвитку, і зовнішню, на яку ядро практично не спричиняє впливу. Тому центр і периферія на будь-якому просторовому

рівні пов'язані між собою потоками інформації, капіталу, товарів, робочої сили. Саме напрямком цих потоків визначає характер взаємодії між центральними і периферійними структурами [2].

На думку Дж. Фрідмана, формування центрів (ядер) зростання протікає в чотири стадії [11]:

1) наявність великого числа локальних ядер, які мало впливають на оточуючі їх території;

2) поява одного найбільш потужного ядра, який формує полюс росту і робить вплив на широку периферію;

3) розвиток ще декількох ядер, що приводить до утворення поліцентричної структури полюсів зростання;

4) злиття ядер в структуру з потужною периферією.

Отже, вважаємо за потрібне погодитись з твердженнями професора Я. М. Столярчук, яка зазначає: «...теорія полюсів зростання розглядає диспропорційність економічного розвитку через призму нерівноправних відносин між центром та периферією, які породжують дві діаметрально спрямовані тенденції – тенденцію до залучення, або дифузії, економічного зростання та тенденцію до його гальмування.... Нерівномірність економічного розвитку розглядається в рамках однополюсного світу, що істотно обмежує можливості теорії полюсів зростання у поясненні її природи та рушійних сил» [7, с. 29].

Теорія зовнішньої залежності (екзогенного зростання, або екстернальних чинників), яка виникла на фоні концептуального переосмислення економічного розвитку у 70-х роках ХХ століття, у зв'язку з енергетичною, а потім економічною кризою, що спростували суто кількісний підхід до адекватної оцінки стану економічного зростання. Основою теорії є схема взаємовідносин «центр – периферія», яка почала формуватися ще в ХV ст. одночасно з зародженням світового ринку. Теорія розглядалася прибічниками марксизму й мала досить яскраве політичне забарвлення (С. Амін, Ф. Борншир, Ф. Кардосо та Е. Фалетто, О. Санкель, Г. Зіммер і Р. Пребіш). Т. Сантос детермінує поняття «залежності», як «історичну умову, яка формує певну структуру світової економіки так, що вона вигідна деяким країнам, шкодячи іншим, обмежуючи можливості розвитку цих країн» [13, с. 226]. Причину диспропорційності економічного розвитку світового господарства прихильники вбачали в залежності економік країн, що розвиваються від колишніх метрополій та міжнародних фінансових організацій, у наявності структурних та інституційних дисбалансів в економіці [5]. Теорія зовнішньої залежності є актуальною і сьогодні, а оскільки незважаючи на те, що концентрація сировинно-ресурсного потенціалу в країнах, що розвиваються є доволі високою для стрімкого економічного розвитку, все ж, дохід від даних запасів, як правило, акумульовано в руках ТНК. Відповідно, робоча сила країн, що розвиваються залишається низькооплачуваною та некваліфікованою. Збереження та інвестиції в цих країнах знаходяться на низькому рівні, наслідком чого є нерівномірне зростання доходів населення, що веде до нерівномірного економічного розвитку.

М. Тодаро та С. Сміт зазначають, що в загальному підході, в рамках теорії зовнішньої залежності виділяють три наукові течії: неоколоніальну модель залежності, хибну парадигму розвитку і теорію дуального розвитку [15, с. 15]:

неоколоніальна модель залежності визначає причину взаємозалежності країн світу, перш за все,

через історичну еволюцію високо нерівномірної міжнародної капіталістичної системи на основі відносин колишніх колоній та метрополій. Незалежно від того, чи багаті країни експлуатують бідні країни в міжнародному масштабі, чи нігелюють, співіснування їх відбувається через призму відносин «центр-периферія» та відповідно нееквівалентного обміну у взаємній торгівлі, експлуатуючи природні та людські ресурси країн, що розвиваються. У країнах, що розвиваються формуються соціальні верстви, наприклад, приватні підприємці, землевласники, вищі державні чиновники, політичні еліти, які зацікавлені в збереженні статусу-кво, тобто їм «недорозвиненість» є вигідною з метою реалізації власних інтересів. Як наслідок в країні відбуваються реформи, які не в силі змінити ситуацію, що призводить до економічної відсталості країн та посиленій залежності їх на міжнародній арені. Революційна боротьба або докорінна перебудова світової капіталістичної системи пропонуються як методи розв'язання проблеми;

хибна парадигма розвитку полягає в невдалих спробах науковців та теоретиків з розвинених країн світу пояснити суть світової економічної асиметрії, оскільки при розробці теоретичних моделей та наукових концепцій подолання відсталості низка факторів залишається поза увагою. Інституційні фактори, яким повинна надаватися значна роль, оскільки їх неефективність проявляється в існуванні різноманітних традиційних племінних, кастових, класових структурах, вкрай нерівномірному розподілі землі та інших ресурсів, диспропорційними умовами для здійснення бізнесу, доступу до кредитів, контролем з боку окремих груп і фінансово-економічних кланів над основними галузями економіки та ін., залишаються поза увагою. Відповідно провідні «західні» теорії виправдовуються лише в інтересах провідних елітних груп, надаючи інституційним та структурним реформам лише поверхневе значення;

теорія дуального розвитку аргументується ієрархічною побудовою світу, яка створює відносини певної підпорядкованості між країнами світу, що, на нашу думку, виправдовує світову економічну нерівномірність. Міжнародне співіснування розвинутих країн та країн, що розвиваються не є лише історичним феноменом, який зміниться з часом, а з огляду на те, що розрив між країнами збільшується, прихильники теорії пояснюють це незацікавленістю вищих ієрархічних структур у розвитку нижчих.

На нашу думку, радикальність теорії зовнішньої залежності є актуальною в сучасних господарських реаліях, адже, насправді, політичні та господарські інтереси розвинених країн визначають міру розвитку країн «третього світу». Слаборозвиненість є наслідком навмисного просування власних інтересів, а не відставання у сферах буття. Ми погоджуємось з професором А. Френком, який зазначає, що «історичні дослідження доводять, що сучасні відсталості є історичним продуктом минулих і сучасних економічних відносин між слаборозвиненими країнами бувшими колоніями та розвиненими метрополіями. Крім того, ці відносини є невід'ємною частиною капіталістичної системи у світовому масштабі в цілому» [10, с. 3]. Тому теорія зовнішньої залежності заслуговує уваги серед економічних доктрин, хоча, зауважуємо, що вона, швидше, констатує факт та генезу світової економічної нерівномірності, не приділяючи уваги методам боротьби з нею.

Висновки. Отже, до теперішнього часу були представлені різні концепції проблеми нерівномірності економічного розвитку, тимчасом як дебати відносно чинників та тенденції в поясненні рушіїв, котрі визначають рівень розвитку країн, далекі від завершення.

Список літератури:

1. Абдыкаримов Б. Синергетическая концепция образования для устойчивого развития / Абдыкаримов Б., Жанабаев З., Мукушев Б. // Вестн. высш. шк. – 2005. – № 11. – С. 56-57.
2. Бавико О. Е. Теоретико-методологічні основи розвитку регіонального економічного простору / О. Бавико. – «Ефективна економіка», 2012.
3. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / Пер с англ. П. М. Кудюкина; под общей ред. Б. Ю. Кагарлицкого. – СПб. : Университетская книга, 2001. – 416 с.
4. Галяс В. Генезис теорії економічного простору / В. Галяс. – РОЗДІЛ V. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка – 200. – № 12. – С. 180.
5. Климко Г. Н. Основи економічної теорії. Політекономічний аспект: підручник / Г. Н. Климко.– К. : Вища школа, 1997. – 743 с.
6. Пельтек Л. В. Развитие региональной промышленной политики держави : теория, методология, механизмы : [монография] / Л. В. Пельтек. – Николаев : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 268 с. (ст. 14).
7. Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку : [монографія] / Я. М. Столярчук. – К.: КНЕУ, 2009. – 302 с.
8. Хуткий Д. О. Світ-система та світова система суспільств: порівняння теоретичних моделей / Д. О. Хуткий // Наукові записки: Соціологічні науки. –Том 70. – С. 8-12.
9. Anderson J. L. Explaining Long-term Economic Change. – CambridgeUniversityPress, 1995. – P. 10.
10. Frank A. The Development of Underdevelopment / James D. Cockcroft, Andre Gunder Frank, and Dale Johnson, eds., Dependence and Underdevelopment. Garden City. – New York : Anchor Books, 1972. – P. 3.
11. Fredann J. Urbanization Planning and National Development / J. Fredann. – Beverly Hills, London, 1973. – 345 p.
12. Harvey D. Limits to Capital / D. Harvey; 2nd ed. – London and New York : Verso, 2006.
13. Santos T. The Structure of Dependence / T. Santos? K.T. Fann and Donald C. Hodges, eds. // Readings in U.S. Imperialism. – Boston: Porter Sargent, 1971. – p. 226.
14. Solow R. M. A Contribution to the Theory of Economic Growth / R/ V/ Solow // Quarterly Journal of Economics. – 1956. – 70(1). – P. 65-94.
15. Torado M. Economic development/ M. P. Torado, S. C. Smith// Addison Wesley. United Kingdom– 2003. – P. 115.
16. Wallerstein I. The Essential Wallerstein.– New York : TheNew Press, 2000.– 471 p.

Кирилич Х. В.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ НЕРАВНОМЕРНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА

Резюме

Приведен комперативный анализ концепционного измерения проблемы неравномерности экономического развития, определены основные теории, сущность которых заключается в объяснении, оправдании или опровержении мирового экономического неравномерности, а именно теории мировых систем, антиглобалистская теория, теория синергетики, теория полюсов роста, теория внешней зависимости.

Ключевые слова: неравномерность экономического развития, теория мировых систем, антиглобалистская теория, теория синергетики, теория полюсов роста, теория внешней зависимости, неокOLONIALная модель зависимости, ложная парадигма развития, теория дуального развития.

Kyrylych Ch. V.

Lviv National University named after Ivan Franko

CONCEPTUAL DIMENSION OF THE PROBLEM OF UNEVEN ECONOMIC DEVELOPMENT OF WORLD ECONOMY

Summary

Shows komperatyvnyy conceptual analysis of measurement problems of uneven economic development, the main theory, the essence of which lies in the explanation, justification or refutation of global economic unevenness, such as: the theory of world systems, anti-globalization theory, the theory of synergetics, the theory of growth poles, external dependence theory.

Key words: uneven economic development, world-system theory, anti-globalization theory, synergetics theory, the theory of growth poles, external dependence theory, neocolonial dependence model, wrong paradigm of development, the theory of the dual dependence.